

УДК 811.124'373:17.023.34]81'42

DOI: 10.31471/2304-7402-2023-18(69)-63-71

НОМІНАТИВНЕ ПОЛЕ КОНЦЕПТУ «ЩАСТЯ» В ЛАТИНСЬКІЙ МОВІ

Уляна Паньків

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
e-mail: uliana.pankiv@pnu.edu.ua

Стаття присвячена аналізу номінативного поля лінгвокультурного концепту *щастя* у латинській мові. Сформовано корпус його вербалізаторів, до якого входять різноманітні мовні засоби, зокрема прямі номінації концепту *felicitas, beatitudo, beatitia, fortuna*, які відзначаються високою частотністю вживання, найбільшою узагальненістю за своєю семантикою у прямому значенні, стилістично нейтральні і утворюють ядро номінативного поля. До цього корпусу входять також синоніми *fors, commoditas, prosperitas, res secundae, res prosperae*; спільнокореневі слова (одиниці різних частин мови), дериваційно пов'язані з основними лексичними засобами вербалізації концепту (прикметники *felix, beatus, beatificus, fortunatus, faustus, secundus, prosper, prosperus*; дієслова *beare, fortunare, prosperare*; прислівники *feliciter, beate, fortunatim, fortunate*).

Для потреб дослідження використано інформацію репрезентативних тлумачних, етимологічних, двомовних перекладних та синонімічних лексикографічних джерел латинської мови. Їх словникові дефініції не лише вербалізують знання античної людини, але й допомагають сформувати цілісну мовну картину світу давніх римлян.

Традиційно для методик лінгвокультурологічних досліджень при тлумаченні латинських лексем-вербалізаторів концепту *щастя* подано низку паремійних ілюстрацій та мікроконтекстів із оригінальних творів римських авторів, що засвідчують його смислове наповнення, яке часто виходить за рамки словникових дефініцій, залучає компоненти морально-етичного й ментального планів, адже мова не лише відображає дійсність, а й інтерпретує її.

Ключові слова: латинська мова, лінгвокультурний концепт, мовна картина світу, слово, номінативне поле концепту, лексико-семантичний аналіз.

Постановка проблеми. Нині класична філологія як комплексна наука, традиційно спираючись на писемні пам'ятки латинської і давньогрецької мов, вивчає різні аспекти мовних картин світу європейської ан-

тичності, репрезентацію мовними засобами етнічної ментальності давніх народів, особливості їх сприйняття та оцінки навколишнього світу. Дослідження глибинного зв'язку когнітивних структур пізнання та лінгвальних форм їх відбиття класичними мовами посилюють увагу науковців до поняття *лінгвокультурний концепт*. Традиційно його розглядають як багаторівневу ментальну одиницю, що використовується в комплексному вивченні мови, свідомості й культури, вербалізований феномен людського буття.

Одним із універсальних базових концептів є концепт *щастя*. Його розуміння є багатоаспектним, бо відображає не тільки сприйняття світу окремою людиною, але й цінності відповідної епохи. Як універсальна категорія людського буття він був предметом дослідження представників різних напрямків гуманітарної науки: філософів, психологів, соціологів, літературознавців, лінгвістів.

Попри те, що цей концепт належить до загальнокультурних, давньоримська цивілізація мала свою концепцію цього поняття, адже мовна картина світу носіїв різних народів формується по-різному, крізь призму свого світосприйняття та рідної мови. Як свідчить аналіз лінгвістичних студій, поза увагою мовознавців залишилися питання виявлення максимально повного корпусу лексем-вербалізаторів концепту *щастя* та з'ясування їх семантичних особливостей у латинській мові, що й зумовило **новизну** нашого дослідження.

Постановка завдання. Мета роботи полягає у виявленні та семантичному аналізі лексичних одиниць номінативного поля концепту *щастя* у латинській мові.

Досягненню цієї мети сприятиме розв'язання таких **завдань**: узагальнення теоретичних засад дослідження аналізованого концепту у сучасних студіях з класичної філології; формування корпусу його вербалізаторів, що зафіксовані лексикографічними джерелами латинської мови; виокремлення та з'ясування їх семантичної будови у номінативному полі.

Об'єктом дослідження є концепт *щастя* як невід'ємний складник давньоримської мовної картини світу, **предметом** – вербальні засоби його реалізації латинською мовою.

Лінгвальним матеріалом наукової розвідки стали латинські слова-репрезентанти концепту *щастя*, зафіксовані у тлумачних, двомовних перекладних, етимологічних та словниках синонімів латинської мови, котрі й утворили **джерельну базу** дослідження.

Виклад основного матеріалу. Сукупність мовних засобів, що об'єктивують концепт у конкретних часових та історичних умовах життя суспільства, вважається його номінативним полем, яке має складний комплексний характер і не є стійким структурним об'єднанням у системі мови. Мовні одиниці, котрі його репрезентують, ніби “розкидані” по

всьому змістовому каркасу мови [3, с. 14], вони не створюють упорядкованих системних угруповань.

Першочерговим завданням у вивченні лінгвального аспекту концепту є виявлення якнайповнішого списку лексичних одиниць, які унаслідок цього концепту у мові. І. Голубовська виокремлює кілька основних принципів, що сприяють адекватній вибірці номенів культурних концептів, серед яких словникова (культурна) розробленість; частотність вживання; висока словотвірна розробленість; поширеність у межах фразеологічних одиниць мови; “ключовий” характер для духовності певного лінгвокультурного ареалу [2, с. 15].

Однією з основних передумов успішного дослідження з лінгвокультурології є надійність лексичних джерел, на яких воно ґрунтується. У межах нашого дослідження моделюємо номінативне поле шляхом суцільної вибірки вербалізаторів концепту *щастя* із репрезентативних лексикографічних джерел латинської мови. Переважно такими вербалізаторами вважаються слова, що найбільш повно і адекватно передають зміст концепту. Поняттєвий вимір концепту презентує дефініція його вербалізаторів, тобто стисле логічне визначення, що містить найістотніші ознаки визначуваного поняття [1, с. 217].

Попри різне розуміння самого терміну *слово*, воно є ключем, що відкриває для людини концепт як одиницю мисленнєвої діяльності та дає змогу користуватися ним. Лінгвісти, що допускають імовірність повної вербалізації концепту, безпосередньо прив’язують його до мовної проєкції: “Мовна одиниця функціонує часто не просто як словономінація з одним чи кількома лінгвістичними значеннями, а як слово-концепт – вмістилище узагальненого культурного смислу (сенсу), що дає підстави уважати мовну одиницю культурним концептом” [4, с. 10].

Лексичний склад латинської мови – це системно організоване ціле, в якому простежуються зв’язки, що забезпечують його функціонування. Основними критеріями виділення базових слів-репрезентантів концепту як лінгвокультурного явища є частотність, абстрактність і загальновідомість. Семантичний опис концепту забезпечують його прямі номінації

Римська лінгвокультура послуговувалася низкою лексем для номінації *щастя*: *felicitas*, *fortuna*, *beatitudo*, *beatitas*, *beatitia*, *bonum*, *commoditas*, *fors*, *prosperitas*, які певною мірою відрізняються за значенням та частотністю вживання. Ці результати збігаються з інформацією словників синонімів латинської мови [10; 11]. Встановлення смислових відносин між синонімічними словами є одним із аспектів вивчення їх значення, бо світогляд окремого мовця може не тільки індивідуально відображати одне і те ж поняття, але й називати його, ілюструючи тим самим особливості уявлень давніх римлян про феномен *щастя*.

Як свідчать наші дослідження, найбільш уживаною серед номінацій концепту *щастя* є у латинській мові лексема *felicitas*, *atis f – status et*

condicio ejus, cui res omnes secundae fluunt, bona fortuna, prosperitas, beatitudo [12, t. 2, p. 276]. Стан її умови життя того, чий усі справи йдуть щасливо, добра доля, щастя. Таку дефініцію подає латинськокомовний тлумачний словник *Totius Latinitatis Lexicon*, у якому об'єктивно відображено склад, структуру та багатство лексичного фонду латинської мови не лише класичного, але й пізніших її періодів. У перекладних словниках знаходимо визначення *felicitas* як *родючість, щастя, благополуччя, добробут, достаток, успіх, удача, благополучний вихід, щасливий кінець, блаженство* [5, с. 262]. Зазначимо, що тут і надалі подаватимемо низку мікроконтекстів, ексцерпованих із оригінальних творів римських авторів, та ілюстрацій із фразеологічних лексикографічних джерел [9], які виразно репрезентують смислове наповнення досліджуваних номінацій концепту. *Ad felicitatem pertinere. Прагнути до щастя. Oboedientia mater felicitatis. Покірність – мати щастя. Felicitas multos habet amicos. Щастя має багато друзів. Rara temporum felicitas, ubi quae velis sentire et quae sentias dicere licet (Tacitus). Рідко буває той щасливий час, коли можна думати те, що хочеш, і говорити те, що думаєш.*

Іменник *felicitas* дериваційно пов'язаний із прикметником *felix*, котрий етимологічно поєднується з прикметником *fecundus*, у семантичному просторі яких першим значенням є *родючий, плодючий, той, що запліднює* [7, с. 253]. Зауважимо, що при лексико-семантичному аналізі латинських слів дослідники часто обмежені повнотою і точністю лексикографічної інтерпретації семантики. Словники іноді відбивають суб'єктивну думку, смаки та уподобання укладачів, їх методологічні настанови вивчення хронологічно віддаленої мови (як відомо *Labor lexicographi post Athlantem*). Найчастіше відштовхуємося від інформації двомовних перекладних словників, які далеко не бездоганні у плані стратифікації значень, бо іноді до відповідного слова вихідної латинської мови подаються всі можливі, в тому числі й стилістичні, варіанти української мови. Так, для прикметника *felix* пропонуються такі варіанти перекладу: *родючий, плодоносний; щасливий; той, що розкошує; блаженний; багатий; успішний, благополучний, вдалий; сприятливий; який приносить, обіцяє щастя; який радує, милує; відрадний; утішний; який освіжає; живильний* [5, с. 262]. Певною мірою таке явище є виправданим, бо основне завдання цих словників – дати відповідники, які у різних перекладених контекстах можуть нейтралізуватися. *Ita sim felix! Присягаюся своїм щастям! Parum felix in amicos. Не дуже щасливий на друзів. Donec eris felix, multos numerabis amicos (Ovidius). Доки ти будеш щасливий, матимеш багато друзів. Quem est felix vita quae sine odii stransit! Щасливим є той, чие життя проходить без ненависті.*

У межах синонімічного ряду *felix, prosper, faustus, fortunatus, beatus, beatificus*, котрий виявлено у писемних латинських джерелах, домінантою вважається прикметник *felix* [10, s. 85], що найчастіше експлі-

кує концепт *щастя* у латинських пареміях. Totius Latinitatis Lexicon пропонує тлумачення *felix*, використовуючи уже згадані синоніми, як “*is, cui omnia succedunt, fortunatus, florens, beatus*” [12, t. 2, p. 276] – *той, кому всі (обставини) сприяють, успішний, квітучий, щасливий*. Виявляємо їх і у традиційній для римлян формулі привітання *Annus novus bonus, faustum, felicem fortunatumque sit. Нехай новий рік буде добрим, успішним, вдалим і щасливим!*

Екскерповані латинські паремії репрезентують досліджуваний вербалізатор концепту *щастя* синтетичними граматичними формами *gradus comparationis felicior* (*comparativus*) та *felicissimus* (*superlativus*), котрі виражають ступінь якості фактів дійсності: *Tanto brevius tempus, quanto felicius est*. Тим коротший час, чим (він) щасливіший. *Medici, si omnibus morbis medere possint, felicissimi essent hominum*. Якби лікарі могли вилікувати всі хвороби, то були б найщасливішими із людей.

До аналізованого дериваційного поля належить і прислівник *feliciter* – *плідно, ясно, щасливо, вдало, успішно, благополучно* [5, с. 262], семантична структура якого за перекладним словником збігається з інформацією словника тлумачного: *feliciter – prospere, beate, fortunate* [12, t. 2, p. 276] – *щасливо, успішно, вдало. Omnes sapientes semper feliciter, absolute, fortunate vivere. Усі розумні (люди) завжди живуть щасливо, успішно, досконало. Is feliciter sapit, qui periculo alieno sapit. Щасливо помудрів той, хто помудрів від чужої біди.*

Особливе місце у давньоримській мовній картині світу належало поняттю *fortuna*, у семантичній структурі якого, крім *доля, випадок, талан; вихід зі складного становища, успіх; статус, звання; майно, маєток, добро* фіксується і значення *щастя* [5, с. 274]. *Fortuna, ae f – subitus et inopinatus eventus rerum accidentium, fors, casus* [12, t. 2, p. 318]. *Cum fortuna perit, nullus amicus erit. Коли зникає щастя, не буде жодного друга. Exigua fortuna intervenit sapienti. Незначне щастя випадає розумному. Fortunam citius reperias, quam retineas (Syrus). Щастя швидше знайдеш, ніж затримаєш.*

Визначимо, що слово *fortuna* етимологічно пов'язане з іменником *fors, fortis f – випадковість, непередбачений (сліпий) випадок, пригода, щастя* [7, с. 288], який вживається тільки в *nominativus et ablativus singularis*. Також похідними від нього є прислівники *forte – випадково, fortasse, forsitan, forsan, forsit – можливо*. Словосполучення *Fors Fortuna* римляни також використовували для найменування богині щастя. Її розуміли і як персоніфіковану силу, яка керує життям людини, і як силу, якій людина може протистояти [8, с. 228]. *Faber est quisque suae fortunae. – Кожен є ковалем свого щастя.*

У значенні *щасливий, успішний, багатий, вдалий* [5, с. 274] вживається і прикметник *fortunatus, a, um*, утворений від іменника *fortuna* [7, с. 257]. *homo fortunatus. Щаслива людина. Proelium fortunatum. Успішна*

битва. *Athenae fortunatae*. Заможні Афіни. До цього ж дериваційного поля належать прислівники *fortunate* і *fortunatim* зі значенням *щасливо, на щастя* [7, с. 257].

Відповідним за значенням є і прикметник *faustus*, а, *um* *щасливий, сприятливий* [5, с. 261]. *Exitus faustus*. *Щасливий вихід*. *Omen faustum*. *Щасливий знак*. *I pede faustus!* *У добрий час!*

Totius Latinitatis Lexicon фіксує низку іменників *beatitia*, *ae f*, *beatitas*, *atis f*, *beatitudo*, *inis f* із майже тотожною семантикою *felicitas*, *beata vita* [12, т. 2, р. 377] – *щасливе життя, щастя*, що етимологічно поєднані із дієсловом *beo*, *beare* – *робити щасливим, тішити, обдаровувати* [5, с. 86]. *Virtutes, quarum beatitas fructus est*. *Доброчесність, наслідком якої є щастя*.

До лінгвальних репрезентантів концепту *щастя* належить дериваційно поєднаний із попередньо проаналізованим дієсловом прикметник *beatus*, а, *um* – *щасливий, блаженний, багатий, квітучий, благословенний, праведний* [5, с. 100]. У латинськомовному лексикографічному джерелі знаходимо таке його визначення: *beatus – felix, nullo malo pressus, cui bene est ab omni parte* [12, т.2, р. 378]. *Щасливий; не пригнічений жодним лихом; той, кому з усіх сторін добре*. У латинському паремійному фонді цей прикметник характеризується досить високою частотністю: *Illorum beata mors videtur, horum vita laudabilis*. *Смерть тих видається щасливою, чие життя (було) достойне похвали*. *Se beatum putare*. *Вважати себе щасливим*. *Virtus sola homines beatos reddit*. *Тільки доброчесність робить людей щасливими*. *Non est beatus, esse se qui non putat* (Syrus). *Не є щасливим той, хто сам себе не вважає щасливим*.

Виявлено і приклади субстантивованого вживання прикметника *beatus*: *Medium tenere beati*. *Щасливі ті, хто дотримуються середини (тобто, знають міру)*. *Solae faciunt virtutes beatum*. *Лише доброчесність робить (людину) щасливою*.

Значення *щасливо, без жодної біди* має похідний від *beatus* прислівник *beate – feliciter, sine ulla calamitate* [12, т. 2, р. 377]. *Profecto nihil et beate vivere, nisi honeste et recte vivere* (Cicero). *Жити щасливо є ніщо інше, аніж як жити чесно і правильно*. Прикметник *beatificus – qui beatum facit* [12, т. 2, р. 377] – це *той, що робить щасливим*. *Ното beatificus*. *Людина, яка приносить щастя*.

Особливістю формування концептуальних систем у мові є те, що той самий зміст можна передавати альтернативними засобами. Окрім універбального представлення, концепт *щастя* реалізується і полівербально. Серед його репрезентантів виявлено вільне словосполучення *res secundae* зі значенням *сприятливі обставини, щастя* [литв. с. 582]: *Amicos res secundae parant, adversae probant*. *Друзів дає щастя, а випробовує нещастя*. *Re in secunda tollere animos, in mala dimittere* (Lucilius). *Підноситься душею у щасті і змириться у горі*.

Прикметник *secundus*, а, *ut* – наступний, другий, сприятливий, щасливий, успішний, вдалий [литв, с. 582] зберігає самостійне лексичне значення і часто поєднуються сурядним зв'язком з іншими іменниками: *I secundo omine!* (Horatius) *Іди під щасливим знаком! Щасливої дороги! Оmen secundus.* Знак, який віщує щастя. *Pede felici (secundo)!*

У складі паремій зафіксовано і приклад субстантивзації цього прикметника: *Habet in adversis auxilia, qui in secundis commodat.* Знаходить допомогу у нещасті той, хто у щасті допомагав. *Poscunt fidem secunda et adversa exigent.* Щастя потребує вірності, й у нещасті (вона) необхідна.

Синонімічним є і словосполучення з узгодженим означенням *res prosperae* [5, с. 526]: *In prosperibus rebus.* Коли щастя сприяє. *Errant, qui in prosperibus rebus impetus fortunae in omne tempus fugisse re putant* (Cicero). Поміляються ті, хто у щасливих обставинах вважають, що цей прихід щастя назавжди. Як і в попередньому випадку, прикметник *prosper* (*prosperus*) має самостійне лексичне значення *сприятливий, щасливий, вдалий* [5, с. 526], яке засвідчують такі вислови: *Prosper flatus fortunae.* (Cicero). Щасливий збіг обставин. *Tot prosperis confluentibus.* (Suetonius). При збігові стількох щасливих обставин.

Похідний від цього прикметника іменник *prosperitas, atis f* – *добробут, гаразд, достаток, щастя, квітучий стан* [5, с. 526] та дієслово *prospero, avi, atum, are* – *сприяти, ошасливлювати* є периферією номінативного поля концепту *щастя*. *Prosperitas valetudinis.* Квітучий стан здоров'я.

Висновки. Вивчення концепту *щастя* як складника мовної картини світу давніх римлян є важливим чинником пізнання їхнього світогляду, особливостей сприйняття людського буття крізь призму мовної свідомості, духовних та матеріальних цінностей. Для визначення номінативного поля названого концепту було використано аналіз лексикографічного матеріалу, фрагментів оригінальних текстів, етимології та дериваційного поля лексем-вербалізаторів. Їх семантичний аналіз здійснено шляхом виявлення та опрацювання набору значень відповідного слова в його зв'язках і відношеннях з іншими словами. Аналіз семантико-когнітивних особливостей лексем-вербалізаторів концепту *щастя* сприяє виявленню їх етнічних особливостей, дає змогу краще пізнати світо-сприйняття представників давньоримської лінгвокультури, яка стала частиною фундаменту європейської цивілізації.

Література

1. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ – Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2002. 1440 с.

2. Голубовська І.О. Антропологічна лінгвістика і класичні мови: можливості дослідження. Іноземна філологія. 2010. Випуск 122. С. 14 – 20.
3. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу. Київ: Логос, 2004. 283 с.
4. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
5. Литвинов В.Д. Латинсько-український словник. Київ: Українські пропілеї, 1998. 712 с.
6. Милик О. В. Номінативне поле субконцепту *SANITAS* в латинській мові. *Studia linguistica*, 2018. Вип. 13. С. 203 – 214.
7. Петрова Г.В. Латинсько-український словотвірний словник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. 880 с.
8. Пилипів О. Репрезентація лінгвокультурного концепту “Доля” в латинській фразеології. Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови, 2013. Вип. 21. С. 226 – 233.
9. Цимбалюк Ю.В. Латинські прислів'я і приказки. Київ: Вища школа, 1990. 436 с.
10. Doederlein L. Handbuch der lateiniscnen Synonymik. Leipzig, 1849. 274 s.
11. Menge H. Kurzgefasste lateinische Synonymik fur die obersten Gymnasialklassen. Wolfenbuttel, 1878. 236 s.
12. Totius Latinitatis Lexicon. Opera et studio Aeg. Forcellini et in hac editione post tertiam auctam et emendatam a I. Furlenetto. Prati: Aldianis, 1858 – 1875.

NOMINATIVE FIELD OF THE CONCEPT «HAPPINESS» IN LATIN

Ulyana Pankiv

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;

76000, Ivano-Frankivsk, Shevchenka St., 57;

e-mail: uliana.pankiv@pnu.edu.ua

The article is dedicated to the analysis of nominative field of the linguistic-cultural concept Happiness in the Latin language. A corpus of its verbalizers which includes a variety of linguistic means, namely direct nominations of the concept felicitas, beatitudo, beatitia, fortuna which are marked by high frequency of usage, the greatest generalization in terms of their semantics in direct meaning, are stylistically neutral and form the core of the nominative field has been formed. This corpus also includes synonyms fors, commoditas, prosperitas, res secundae, res prosperae; common root words (units of different parts of speech) derivationally related to the main lexical means of verba-

*lizing the concept (adjectives *felix, beatus, beatificus, fortunatus, faustus, secundus, prosper, prosperus*; verbs *beare, fortunare, prosperare*; adverbs *feliciter, beate, fortunatim, fortunate*).*

For the purposes of the study representative information of explanatory, etymological, bilingual translated and synonym lexicographic sources of the Latin language was used. Their dictionary definitions do not only verbalize the knowledge of antique people, but also help to shape a complete linguistic picture of the world of the ancient Romans.

Traditionally for the methods of linguo-cultural research for the interpretation of the Latin lexemes-verbalizers of the concept Happiness a number of micro-contexts and paremic illustrations that clearly testify their semantic content which often goes beyond dictionary definitions, involves the components of moral-ethical and mental backgrounds since language does not only reflect reality but also interprets it was given.

Keywords: *Latin language, linguo-cultural concept, linguistic world picture, word, nominative field of the concept, lexical-semantic analysis.*